

VÖLGYESI ORSOLYA
Középponti vármegyéből
vezérvármegye
Pest vármegye a reformkorban

A magyar alkotmányosság védőbástyájának tekintett vármegyék számos jogosítvánnyal rendelkeztek a reformkorban is: követük révén részt vettek a törvényhozásban, rájuk hárult a törvények végrehajtása és a felsőbb rendeletek foganatosítása, ugyanakkor az alkotmány- vagy törvényellenesnek tartott rendeletek életbe léptetését ellenállási jogukkal élve meg is tagadhatták. A megyék tisztviselőiket maguk választották és fizették, szabadon vehettek ki adót, s fontos szerepük volt az igazságszolgáltatásban is. Mindezekon túl statútum-alkotási joguknál fogva helyi szinten szabályozhatták a törvények által nem rendezett kérdéseket. Deák Ferenc 1835. június 16-án elmondott országgyűlési beszéde szemléletesen foglalja össze mindazt, amit a politikai közvélemény túlnyomó többsége e fontos alapintézményről gondolt: „Ezen municípiumok állanak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásznak s oda térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul. Szóval a megyei municípium azon intézmény, melynél fogva mindazok, kik az alkotmányos jussok osztályosai, szabad tanácskozásukban úgy a közigazgatásban, mint a törvényhozásban személyes és közvetlen részvételt gyakorolhatnak.”

Az 1830-as évek elejétől azonban a vármegyék tevékenységének legfőbb célja nem pusztán a nyolcszáz éves alkotmány védelme volt, hiszen éppen az 1827:8. törvénycikk által kiküldött rendszeres bizottsági munkálatok vitáinak eredményeként helyi szinten is megfogalmazódtak olyan javaslatok, amelyek az ország berendezkedésének korszerűbbé tételét tartották a legfontosabb feladatnak. Ezzel együtt megnőtt a megyék politikai aktivitása, megélnékült a törvényhatóságok egymás közötti levelezése, s egyre nyilvánvalóbbá vált a helyi szinten megfogalmazott álláspontok és programok egyeztetésének az igénye is. Pest vármegye (hivatalos nevén: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék) területére nézve a második, népességére nézve pedig az ország első megyéje már földrajzi adottságainál fogva is meghatározó jelentőséggel bírt az ország gazdasági életében. Az 1832–36-os országgyűlés előtti években azonban a „középponti vármegye” egyre jelentősebb szereplőjévé vált a hazai politikai életnek is. Pest megye közgyűlései, amelyeket a négy országos vásár idején –

József, Medárd, János és Lipót napján – tartottak, Fáy András visszaemlékezése szerint valóságos „kis diétaként” működtek már az 1830-as évek elején is.

Pest nem tartozott hagyományosan az ellenzéki vármegyék közé, s még az 1825–27-es országgyűlést megelőző megyei ellenállásban sem vett részt. Pest megye ugyanakkor már a XIX. század első évtizedeiben vállalta a nemzetté válás szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró nyelvi-kulturális törekvések támogatását és képviselést. Így komoly erőfeszítéseket tett a nemzeti nyelv terjesztése és általánossá tétele érdekében: az 1805:4. törvénycikk kihirdetése után hét pontos intézkedési tervet fogadott el a megyei adminisztráció hivatalos nyelvének magyarrá tételéért. Az intézkedések foganatosításához azonban hiányoztak a közigazgatásban használatos magyar szakszavak, ezért a megye megbízta Ottlik Dániel főjegyzőt a latin nyelvű terminológia magyarításával. A szótárt, amelynek elkészítésében egyébként részt vett a költő és nyelvész Révai Miklós is, a megye elküldte a többi törvényhatóságnak, amelyek aztán országszerte hasonló munkálatokba kezdtek. A megye a későbbiekben rendeletalkotási jogával élve fokozatosan tovább erősítette a magyar nyelv pozícióit, 1831 januárjában pl. – vállalva a konfliktust is a Helytartótanáccsal – a helyi igazságszolgáltatás valamennyi fórumán kötelezővé tette a magyar nyelv használatát, a nemzeti nyelv terjesztésének további lehetőségeit pedig egy állandó bizottság hatáskörébe utalta. Pest vármegye kulturális szerepvállalását erősítette, hogy 1815-ben átvette és egészen 1845-ig működtette a Marczibányi István által létrehozott alapítványt, amely az adott év magyar nyelvű szépirodalmi és tudományos munkái közül jutalmazta a bírálóbizottság által legjobbnak ítélt műveket. Ezenkívül a megye a XVIII. század végétől oroszánrészt vállalt a magyar nyelvű színjátszás pártolásában, az 1808-as országgyűlés után létrehozott megyei küldöttség pedig elvállalta a törvényhatóságok önkéntes felajánlásából létrehozott pénzalap kezelését, s egy állandó játszóhely megteremtését. A deputáció elnöke az első alispán, Szentkirályi László lett, a tagok között pedig a Pest megyei arisztokrácia képviselői mellett olyan neves értelmiségiek foglaltak helyet, mint Schedius Lajos esztétikaprofesszor és Kultsár István lapszerkesztő. Pest vármegye tehát a XVIII–XIX. század fordulójától meghatározó szerepet játszott a kulturális érdekegyesítésben, s komoly erőfeszítéseket tett a nemzeti közintézmények megteremtésére vagy éppen – ezek hiánya esetén – bizonyos feladatok átvállalására.

Gróf Széchenyi István, aki Pesten kívánta egyesíteni a nemzet erőit, úgy vélte, a Pest megyei politikai elitben megfelelő támaszt nyerhet céljai megvalósításához, annál is inkább, mert a megye központi fekvése, gazdasági és

kulturális adottságai miatt olyan mozgástérrel rendelkezett, amellyel az ország többi törvényhatósága aligha. „Pestmegye, mint helyzeténél fogva középponti, mint egyike a hon legerjedelmesebb megyéinek, mint gyűllye a kereskedésnek s mint székhelye a törvényszékeknek s dicasteriumoknak, hivatva volt arra, hogy némileg vezérszerepet játsszon a haza megyéi közt” – írta a Széchenyivel is jó kapcsolatban lévő Fáy András visszaemlékezésében.

A vármegye politikai súlyát növelte, hogy főispánja József nádor volt; a megyei döntéshozatalban pedig részt vett egy olyan csoport, amely – társadalmi pozíciója és szellemi súlya következtében – képes volt befolyásolni a szélesebb közvéleményt is. A megye igazgatásában hagyományosan jelenlévő családok tagjain kívül számos arisztokrata és művészetpártoló táblabíró is bekapcsolódott az ügyek intézésébe: báró Orczy György, gróf Teleki Sámuel, gróf Ráday Gedeon, valamint a Károlyi grófok mellett feltétlenül meg kell említeni a köznemesi származású Glosius Dánielt, Benyovszky Pétert, Fáy Andrást, Kubinyi Miklóst, Mérey Lászlót és Jankovich Miklóst. Sajátos arculatot adott a megyének ekkor az is, hogy a tisztségviselők és az országgyűlési követek között az 1830-as években túlsúlyba kerültek a protestánsok. Az első- és másodispáni tiszteket betöltő Dubraviczky Simon és Földváry Gábor evangélikus, a főjegyző, Sárközy Imre pedig református volt, igaz, az öt főszolgabíró közül már csak ketten tartoztak a református felekezethez. Az 1832–36-os országgyűlésre megválasztott követek – Dubraviczky Simon, Péchy Imre s a helyére küldött Fáy András – azonban mind protestánsok voltak. Mindezeket túl az 1820-as évektől a megye székhelye, Pest valóban az ország szellemi központjává vált: már 1783-tól itt működött az egyetem, idővel itt összpontosultak az irodalmi élet szereplői és legfontosabb orgánumai, s megjelentek a nyilvánosság új fórumai, az egyletek, egyesületek, megkezdte tevékenységét a Széchenyi által alapított Magyar Tudós Társaság, a Nemzeti Kaszinó és az Állattenyésztő Társaság.

Széchenyit 1831. november 17-én nevezte ki József nádor a megye táblabírájává, néhány nap múlva pedig a pesti százas polgárság választotta soraiba. A gróf nem rendelkezett ugyan a megyében birtokkal, de mint táblabíró immár akadálytalanul kapcsolódhatott be a helyi politikai életbe. A megyei kisgyűlés 1831. december 12-én kérte fel Széchenyit és a három Károlyi grófot, Györgyöt, Istvánt és Lajost, hogy kapcsolódjanak be a magyar nyelv terjesztésével és a színházi pénzalappal foglalkozó választmány munkájába. Széchenyi az ország központjában felállítandó színház, valamint a Pestet és Budát összekötő állandó híd megépítéséhez akarta a vármegye s rajta keresztül a többi törvényhatóság támogatását megszerezni. Az 1832 februárjában megalakuló Hídegyesület

megnyerte a nádor pártfogását és a két város egyetértését, majd az egyesület elnöke, Stainlein Ede Pest vármegyéhez fordult, amely támogatásáról biztosította az állandó híd ügyét, s körlevélben erre szólította fel a többi törvényhatóságot is. Miután pedig Széchenyi és gróf Andrássy György visszatértek angliai útjukról, s közzé tették a Hídjelentést, a megye elfogadva az abban foglalt alapelveket, 1833 júniusában utasította követeit, hogy a már ülésező országgyűlésen tegyék meg indítványukat egy Pest és Buda között felállítandó állandó híd megépítése ügyében. A megye egyébként egyetértett azzal is, hogy amíg a híd építési költségei meg nem térülnek, a hídvámot mindenki köteles legyen megfizetni, így a vállalkozás egyben a közteherviselés felé vezető első lépés megtételét is jelentette. A színház ügyében azonban már nem volt ilyen harmonikus Széchenyi és a megye együttműködése. Széchenyi a nyelvi-színházi küldöttség tagjaként kapott felkérést elképzeléseinek kifejtésére, a *Magyar Játékszínről* című röpirata rövidesen el is készült. Az 1832 áprilisában megjelent írás számos alapelvét elfogadta ugyan a közgyűlés, de már ekkor látszottak azok a koncepcionális és szemléletbeli különbségek, melyek az idő előrehaladtával a Földváry Gábor másodispán és a gróf között jelentkező konfliktusban testesültek meg. Eközben a megye pártfogásába vette, s anyagilag is támogatta a budai Várszínházban 1833-ban otthonra lelő kassai színtársulatot is, ez a lépés azonban nem helyettesíthette a Pesten megépítendő állandó színház több évtizedes tervét. Végül is a Széchenyi által preferált Dunaparti helyszín helyett a megye Földváry Gábor irányításával 1835 szeptemberében megkezdte a Grassalkovich Antal herceg által átengedett Kerepesi úton lévő telken az építkezést, s az országos közadakozás eredményeként 1837 augusztusában végül megnyílt a Zitterbarth Mátyás tervai alapján felépült Pesti Magyar Színház.

Pest vármegye azonban csak az 1832–36-os országgyűlés befejezése után, a törvénytelen perek időszakában vált az ország mértékadó politikai központjává. Pest ugyanis mint az ország „középponti” vármegyéje hamarabb értesült a legfrissebb hírekről, hiszen itt, Pesten folytak a báró Wesselényi Miklós, az országgyűlési ifjak majd pedig a Kossuth Lajos ellen indított politikai perek. Az információk terjedése szempontjából az sem volt közömbös, hogy Budán székelt a Helytartótanács, a megyei közgyűléseken pedig nagy számban jelentek meg az ellenzék tagjai, akik gróf Ráday Gedeon, báró Bánffy Pál és Lónyay Gábor otthonában rendszeresen összegyűltek, hogy informális tanácskozásaikon egyeztessenek a legfontosabb teendőkről. A legkedveltebb találkozóhely ekkor Lónyay feleségének, Kazinczy Ottiliának a szalonjában volt, ahol gyakran megfordult Wesselényi Miklós, Fáy András, Kubinyi Ferenc s

letartóztatását megelőzően maga Kossuth is. A megye politikai súlyát növelte, hogy Kossuth 1836 májusától egy éven keresztül itt szerkesztette a Törvényhatósági Tudósításokat, amelyet egyébként letartóztatása után éppen Pest megye akart tovább folytatni, hiszen a rendek felismerték: csak egymás kölcsönös tájékoztatásával tudják összehangolni a kormányzat alkotmányos politikájával szembeni fellépést. Az 1836 és 1838 közötti években Pest vármegye minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett napirenden tartani a szólásszabadság sérelméből, valamint a törvénytelen perekből fakadó alkotmányos sérelmeket. Ez volt az az időszak, mikor több kormányzati szereplő is egyértelműen úgy látta, a megye egyre inkább az ellenzék központjává válik, veszedelmes példát mutatva a többi törvényhatóságnak. A kormányzat aztán további perek indításával kívánt véget vetni a vármegyék tiltakozásának, s ennek a politikának a részeként 1837 végén becstelenségi (infámia) perbe fogták az az év márciusában a Pest megyei közgyűlésen elmondott beszéde miatt Patay Józsefet, Ágoston Józsefet és gróf Ráday Gedeont. A politikusok ellen megindított eljárások óvatosságra készítették a megyét, s az 1838. január 15-i közgyűlésen az ellenzék sérelmi felirata helyett végül is a Dessewffy Aurél és Széchenyi István által is javasolt, mérsékelt hangnemű, kérelmező feliratot küldték el az uralkodónak. A kormányzati politika tehát átmenetileg sikeresnek bizonyult: a törvényhatóságok tiltakozása már 1837 második felétől alábbhagyott, s az 1839–40-es országgyűlésre készített követutasításokban mindössze négy megye – köztük Pest és Zala – tekintette a sérelmek teljes körű jogorvoslatát a további országgyűlési tárgyalások feltételének. Miután azonban az uralkodó az 1839. május 4-én követté megválasztott Rádayt eltiltotta a diétán való megjelenéstől, Zala vármegye követének, Deák Ferencnek ismét sikerült a pesti sérelem napirendre tűzésével a szólásszabadság melletti többséget megteremtene az országgyűlési tanácskozásokon.

A pesti közgyűlések történései az 1840-es években is az országos figyelem középpontjában álltak, hiszen Széchenyi István mellett immár a fogságból kiszabadult Kossuth Lajos is rendszeresen részt vett a megyei közéletben. Kossuth az 1840. június 9-i közgyűlésen mondott köszönetet a Pest megyei rendeknek a támogatásért, s ez alkalommal nevezte először Széchenyit „a legnagyobb magyar”-nak. A gróf természetesen észlelte a kijelentésben rejlő szándékot, mellyel Kossuth a kellő tiszteletet megadva, a reformok elindítójaként, de immár a múlt részeként próbálta szerepét és jelentőségét meghatározni a hallgatóság előtt. Széchenyi azonban a nyomtatott sajtó mellett a pesti megyegyűlések által biztosított nyilvánosságot is igyekezett felhasználni a Kossuth-tal való politikai küzdelemben. Kossuth egyébként 1842 márciusában vette meg Somogyi Ferenc tinnyi bir-

tokát. Ettől kezdve tehát megyei birtokosként léphetett fel a pesti közgyűléseken.

Az 1840-es évek elején az ellenzék fontos pozíciókat szerzett meg a megyei adminisztrációban, hiszen az 1841-ben tartott tisztújításon a vármegye másodalispánjává Szentkirályi Móricot, az egyik főjegyzővé pedig Nyáry Pált választották meg. Ezekben az években Kossuth és a Pest megyei ellenzék a vármegyét tartotta a reformok legfontosabb terepének, lehetőséget látva arra, hogy azok státútumalkotási joguknál fogva fokozatosan valósítsák meg a reformok egy részét, s ezzel mintegy irányt szabjanak a törvényhozásnak is. Éppen ezért már 1841 áprilisában úgy döntött a közgyűlés, hogy a tisztújítások alkalmával a honorációrok számára is megadják a szavazati jogot. Elvi jelentőségűnek bizonyult az a vita, amely a Nyáry Pál által kidolgozott büntetőeljárás reform kapcsán bontakozott ki 1841 végétől a megyegyűléseken, valamint a hazai és külföldi sajtóorgánumokban egyfelől Széchenyi István és Dessewffy Aurél, másfelől Kossuth és a Pest megyei ellenzék között. Bár a megyék státútumalkotási jogát senki sem kérdőjelezte meg, annak határaitól már igen különbözőek voltak az álláspontok. Széchenyi és Dessewffy úgy vélte, a büntetőeljárás egységes szabályozást igényel, és a törvényhozás hatáskörébe tartozik, annál is inkább, mert éppen ekkor kezdte meg munkáját az az országos bizottság, amelynek ki kellett dolgoznia a büntetőeljárás és a börtönrendszer átalakításával kapcsolatos javaslatokat. A Nyáry-féle tervezet támogatói azonban kitartottak álláspontjuk mellett, Kossuth érvelése szerint nem a megyék municipális jogának önkényes kiterjesztéséről van szó, hanem olyan változtatásokról, amelyek pozitív törvényeken alapulnak. Végül az uralkodó megsemmisítette a büntetőtörvényszék reformjával kapcsolatos megyei határozatot, sőt leiratban arra szólította fel báró Prónay Albert főispáni helytartót, hogy akár fegyveres erővel is akadályozza meg az új szabályok szerint működő büntetőtörvényszék összeülését. Más kérdés, hogy a megyei végzéseket megsemmisítő uralkodói leiratokat a törvényhatóságok az 1723:58. törvénycikkre hivatkozva rendre megóvták, ráadásul királyi biztos kiküldéséhez a kormányzat Pest vármegye esetében nem folyamodhatott, hiszen ezzel beismerték volna, hogy József nádor nem tud kellő eréllyel fellépni az ellenzéki törekvésekkel szemben. Éppen ezért a kormányzat az 1840-es évek közepétől új stratégiát dolgozott ki a megyékkel való konfliktusok kezelésére. A gróf Apponyi György alkancellár nevével fémjelzett adminisztrátori rendszer bevezetésével az újonnan kinevezett főispánok és főispáni helytartók valódi kormányhivatalnokká váltak, s legfőbb feladatuk az volt, hogy a megyékben az ellenzékét visszaszorítsák, s a következő országgyűlésre a kormánytöbbséget az alsótáblán is biztosítsák. Az új kormányzati szándékok viszont arra készítették

az ellenzék, hogy a megyékben ismét az alkotmányvédő sérelmi politika eszközeihez nyúljanak. A Pest megyei rendek az elsők között tiltakoztak a megyei autonómia csorbítása ellen, maga Kossuth az 1845. március 10-i közgyűlésen így fogalmazott: „meg vagyok győződve, hogy ezen rendszer mellett a megyei önkormányzat valóságos satyrává változik; 's miután a' magyar históriának minden lapja arról győz meg, hogy melly pillanatban a megyei önkormányzás valóság lenni megszűnik magyar ország azon pillanatban törvényes önállását elveszti, 's nyomorúságos német vagy tót provinciává süllyed.” Ez alkalommal Eötvös József felvetette, hogy az ellenzéknek az adminisztratori rendszerre válaszul a kormányzati felelősség mielőbbi bevezetését kéne követelnie. Az immár a centralisták által szerkesztett Pesti Hírlap pedig a következőképpen értékelte a kialakult helyzetet: „Az alkotmányos-parlamenti kormány tökéletesebb forma a municipalis rendszernél, de ki a municipiumot fel adja, mielőtt a felelősséget kivívta, az feláldozza a szabadságot, hogy helyette rendezett elnyomást hozzon be.” Az adminisztratori rendszer okozta alkotmányos sérelem központi helyett foglalt el a következő országgyűlésre készített pesti követutasításban, amely ez alkalommal valóban mintául szolgált a többi törvényhatóságnak is. Kétségtelen azonban, hogy az utasítás a vármegyerendszer átalakításáról már igen óvatosan fogalmazott, hiszen ezen a ponton markánsan eltérő nézeteket kellett összehangolni. Az ellenzék ugyanis ekkor éppen azt a minimumot igyekezett programjában felvázolni, amely a különböző irányzatok között összhangot megteremthette. Ennek a kompromisszum-keresésnek a jele volt, hogy a követutasítást elkészítő bizottságban egyaránt helyet kapott a megyerendszert bíráló centralista Eötvös József és a municipalista állásponton lévő Kossuth Lajos is, aki egyébként Szentkirályi Móriccal együtt képviselte Pest vármegyéjét az 1847 novemberében megnyíló országgyűlésen.

A fő kérdés a megyei reform esetében ugyanis az volt: hogyan lehet a kormányzati felelősségen alapuló parlamentáris rendszert a vármegyék hagyományos jogkörével összeegyeztetni. A koncepcionális különbségeket az utolsó rendi országgyűlésen egyébként a Kossuth által beterjesztett „a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról” szóló javaslat tette a legnyilvánvalóbbá. Kossuth ugyanis az 1848. március 28-án benyújtott előterjesztésben a municipiumok jogkörének érintetlenül hagyása mellett a nemesi vármegyék népképviselési alapon történő átszervezését javasolta a törvényhozásnak úgy, hogy a nemesség nem kapott volna automatikusan választójogot. Az indítvány nem csak a képviselőket osztotta meg, de a kijelölt miniszterek között is komoly ellentéteket okozott, Széchenyi pl. úgy vélte, a megyei képviselet ilyen radikális megváltoztatásával – tekintettel a nemzetiségi viszonyokra – a magyarság léte kerülne veszélybe. Végül is az 1848:16. törvénycikk kompromisszumos megoldást hozott: a megyei szerkezet népképviselés útján történő végleges szabályozást ugyanis a felelős minisztériumnak kellett kidolgoznia és benyújtania a következő országgyűlésnek. A független magyar felelős minisztérium alakításáról szóló, 1848:3. törvénycikk 26.§ azonban alapelveként leszögezte: „Az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenntartandó.”

Az áprilisi törvények azonban e gesztus értékű deklaráció ellenére is több ponton módosították a vármegyék eddigi alkotmányos jogkörét. Mivel 1848–49-ben végül is nem született meg a megyei szerkezet átalakításáról szóló újabb, immár minden részletre kiterjedő szabályozás, még jó ideig, egészen 1870-ig eldöntetlen maradt, mi az, ami a polgári korszakban megőrizendő, és mi az, ami megszüntetendő a megyei önkormányzatok által hagyományosan gyakorolt jogokból.

A pesti vármegyeháza, metszet